

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Ἡ θέση τοῦ Νικολάου Ζερζούλη στὴν νεοελληνικὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰώνα

Ἄξιόλογος τῆς θέσης τοῦ «αἰδίας μνήμης»¹, γνωστοῦ «διὰ ...τὴν ἀξιάλογον αὐτοῦ σοφίαν»² λογίου καὶ «διδασκάλου κυρ Νικολάου Κυριάκη τοῦ Τζαρτζούλη»³ ἢ Ζερζούλη⁴ (Μέτσοβο 1706/1710 - Ἰάσιο 1772/1773) στὴν νεοελληνικὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰώνα προϋποθέ-

Σημείωση: Τὸν πυρήνα τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἀπετέλεσε ὁμότιπη εἰσήγησι, στὸ Β συνέδριο Μετσοβίτικων σπουδῶν (Μέτσοβο 9 - 11 Σεπτεμβρίου 1994).

1. Πρβλ. Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος, Ἀπολογία - Μέρος πρῶτον. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1780, σ. 25. Στὴν ἔκδοσι τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου (: Ἀπολογία, ἐκδ. «Ἐρμῆς», Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη ΣΠ 35, Ἀθήνα 1976), σ. 33.

2. Πρβλ. Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς ἢ ἑλληνικὸν θέατρον, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργίου Π. Κρέμου, Ἀθήνησι, τύποις Ἐφημερίδος τῶν συζητήσεων, 1872 (ἀνατύπωση μὲ τὴν ἐπιμέλεια - εἰσαγωγή - εὔρετήριον Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, ἐκδ. Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι ἀρ. 11, Ἀθήνα 1972), σ. 496.

3. Ἀπὸ τὸν τίτλο τῆς «γενναίας ἀπαντήσεως» τοῦ Ζερζούλη στὴν πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Δωροθέου Λεσβίου «κατὰ τῶν λεγόντων... ὅτι τὸ πῦρ οὐκ ἔστιν ἀπλῶς κοῦφον, ἀλλ' ἔχει τὸ ἀνάλογον τῆ οἰκεία ὕλη βάρους». Πρβλ. Λίνου Γ. Μπενάκη, «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ μεταβυζαντινοῦ Ἀριστοτελισμοῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο - Ἀμφισβήτηση καὶ ὑπεράσπισι τοῦ φιλοσόφου στὸν 18ο αἰώνα: Νικόλαος Ζερζούλης - Δωρόθεος Λέσβιος», *Φιλοσοφία* 7/1977, σ. 417. Τὸ παράθεμα ἀπὸ τὸν τίτλο τῆς πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ Δωροθέου (ὅ.π.).

4. Γιά τὶς διαφορὰς γραφὰς τοῦ ὀνόματός του πρβλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιγάλη, «Οἱ ἐν τῷ Ἑλληνοσχολείῳ Μετσόβου διδάξαντες καὶ διδασκόμενοι», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 15/1940, σ. 97 κ.έ. καὶ Μιχάλη Γ. Τρίτου, «Νικόλαος Τζαρτζούλης - Ὁ μεγάλος μετσοβίτης διδάσκαλος τοῦ Γένους», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία*, ἔτος ΛΒ', τχ. 369-370, Γιάννινα Ἰανουάριος - Φεβρουάριος 1983, σ. 56.

τει τὴν ἀποδοχὴ τῆς τελευταίας τόσο ὡς ἑνὸς ἐκτεταμένου φάσματος διανοητικῶν δραστηριοτήτων, πού συναποτελεῖται ἀπὸ τοὺς ἐπιμέρους κλάδους τῆς⁵, ὅσο καὶ μιᾶς ιδεολογικῆς πορείας ἀπὸ τὴν ἄρνηση τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ στὴν ὑπομνηματικὴ μορφή του πρὸς τὴν πλήρη υἰοθέτηση τοῦ νεωτερικοῦ τρόπου σκέψης⁶, πού ἡ καθολικὴ καὶ διαμαρτυρόμενη Δύση πρόβαλε ἐπίμονα στὸ δοῦλο ἀκόμη Γένος μέσω προπάντων τῶν πολυάριθμων παροικιῶν του σὲ πόλεις τῆς κεντρικῆς κυρίως Εὐρώπης ὡς τὴν μοναδικὴ διέξοδο ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο ἧ, ἔστω, ἀπὸ τὴν ὅποια στασιμότητα τῶν πνευματικῶν διεργασιῶν καὶ ζυμώσεων ἐπιγράφησε γενικὰ στὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ χῶρο ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέα (Ἀθήνα 1574 - Ἀθήνα 1646) καὶ ἐξῆς⁷. Μὲ διαφορετικὴ διατύπωση καὶ ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιά: Ἡ θέση τοῦ Ζερζούλη στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας τοῦ 18ου αἰῶνα ὀφείλει νὰ ὀρισθεῖ ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν ὅλη συνεισφορά του στὴ διδασκαλία καὶ μέσω αὐτῆς στὴ διάδοση τῶν τελευταίων τότε ἐπιτευγμάτων ἐπιμέρους κλάδων τῆς ἐπιστήμης, πού κατ' ἐξοχὴν διακόνησε, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν συμβολή του στὸ ξεπέραςμα τῶν ἀριστοτελικῶν σχημάτων σκέψης μετὰ τὴν πρώτη συνειδητοποίηση ἀπὸ τὸ τμήμα κατ' ἀρχὴν τῆς οἰκονομικῆς καὶ στὴ συνέχεια τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τοῦ Γένους τῆς ὁμολογουμένως μεγάλης «χρείας ἑνὸς εὐγνώμονος, ἑνὸς ἀποχρῶντος» καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἑνὸς «ἀπλανοῦς ὀδηγοῦ», ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ὁποίου στὴν Εὐρώπη, ὅπως διαπίστωσε ἤδη στὰ 1765 στὴν «Περὶ Φιλοσοφίας» ὁμιλία του «ἐν τῇ Αὐθεντικῇ Πύλῃ τοῦ Ἰα-

5. Στους κλάδους αὐτοὺς ὀφείλουμε νὰ συναριθμήσουμε προπάντων τὴ Φυσικὴ καὶ τὰ Μαθηματικά, πού, ὅπως γνωρίζουμε, μὲ συνέπεια ὑπηρετήσε ὁ Ζερζούλης.

6. Αὐτὴ ἡ πορεία, ἄλλωστε, μᾶς προσφέρει καὶ τὸν ὄρισμό τοῦ γενικότερου κινήματος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὡς ἱστοριοφιλοσοφικοῦ φαινομένου.

7. Πρβλ. Νίκου Κ. Ψημμένου, *Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821 - Ἀνθολογία κειμένων μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια. Τόμος Α': Ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ - Προκορυδαλικὴ καὶ κορυδαλικὴ περίοδος*, ἐκδ. «Γνώστη», Ἀθήνα 1988, σ. 176 κ.έ.

σίου» ὁ «ἐν ταῖς ἀλλοδαπαῖς ἀλήτης» Ἰώσηπος Μοισιόδαξ (Τσερναβόδα νοτιοανατολικῆς Ρουμανίας περ. 1725 - Βουκουρέστι 1800), εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τῆ μετατροπῆ τῆς «ἀπὸ τόπου δυστυχοῦς, τόπου ἀμαθοῦς, ὁποῖος ἦτον οὔτε πρὸ πολλοῦ», στὸ «εὐδαιμονέστερον, τὸ περικαλλέστερον, τὸ πλέον σεσοφισμένον κλίμα ἀπὸ πάσης ἀπλῶς τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης»⁸.

Ἡ συνεισφορά τοῦ Ζερζούλη, στὴ διδασκαλία καὶ μέσω αὐτῆς στὴ διάδοσή τῶν τελευταίων περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα ἐπιτευγμάτων ἐπιμέρους κλάδων τῆς φιλοσοφίας, ἢ, ὅπως τὴν περιγράψαμε, τῆς ἐπιστήμης, πού κατ' ἐξοχὴν διακόνησε, καὶ ἡ συμβολή του στὸ ξεπέραςμα ἀπὸ τὸ Γένος τῶν ἀριστοτελικῶν σχημάτων σκέψης συναρτῶνται ἀσφαλῶς μεταξύ τους κατὰ τρόπο αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ. Συγκεκριμένα: Διδάσκοντας ὁ Ζερζούλης φιλοσοφικὰ μαθήματα πρῶτα στὴν Ἀθωνιάδα Σχολή ἀπὸ τὸ 1759 ὡς τὸ 1760 ἢ ὡς τὸ 1761 καὶ ὕστερα στὴν Ἀκαδημία τοῦ Ἰασίου ἀπὸ τὸ 1766 ὡς τὸ 1772 ἢ ὡς τὸ 1773⁹, πού πέθανε, δὲν καθιστοῦσε τοὺς μαθητὲς του μόνο κοινωνοὺς τῶν ἀναμφίβολα πλούσιων γνώσεών του γιὰ τὰ «νέα ἐφευρέματα», ὅπως τὰ ὀνομάζει, τῶν νεωτερικῶν φιλοσόφων τῆς Δύσης, τὰ ὁποῖα

8. Πρβλ. Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος, ὅ.π., σ. 98 (στὴν ἐκδοσὴ Ἀγγέλου, σ. 95 κ.έ.). Ὁ αὐτοχαρακτηρισμὸς ὡς «ἀλήτης» - μὲ τὴν ἔννοια ἀσφαλῶς τοῦ κοσμογυρισμένου - στὴ σ. 83 (81).

9. Γιὰ τὴ διδακτικὴ δραστηριότητα τοῦ Ζερζούλη, στὰ διάφορα σχολεῖα πρβλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, ὅ.π., σσ. 105 - 19, Χαριλάου Σ. Τζώγα, «Νικόλαος Ζαρζούλης ὁ ἐκ Μετσόβου», Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ. τόμος ΙΣΤ, παράρτημα ἀρ. 9: Μνήμη 1821 - Ἀφιέρωμα εἰς τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν ἐπὶ τῆ 150ῆ ἐπετείῳ, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 130 κ.έ., Μιχάλη Γ. Τρίτου, ὅ.π., σ. 57 κ.έ. καὶ Λίνου Γ. Μπενάκη, ὅ.π., σ. 419 κ.έ. Τὰ παραθέματα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ζερζούλη πρὸς τὸν Μπαλάνο Βασιλόπουλο. Πρβλ. Μπαλάνου Βασιλοπούλου, Ἀντιπελάργησις ἢ Συλλογὴ τῶν σωζομένων ἐκ τῶν ἀρχαιότερων Ἑλλήνων τῶν ἐκπεπονηκότων διαφόρως περὶ τὸ Δῆλιον πρόβλημα εἰς εὔρεσιν δύο μέσων ἀναλόγων γραμμῶν ἐν συνεχεῖ γεωμετρικῇ ἀναλογίᾳ καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας, Ἰωάν. Βαρθολομαίου Ζβεκίου, 1816 (στὴ συνέχεια: Ἀντιπελάργησις), σ. 49.

εἶχε τὴν καλὴν τύχη νὰ σπουδάσει καὶ νὰ μελετήσῃ ὁ ἴδιος στὰ «θαυμαστά σπουδαστήρια» καὶ στὰς «περιφήμους ἀκαδημίας» ἰταλικῶν πόλεων ἀπὸ τὸ 1751 ὡς τὸ 1755. Ἀναπόφευκτα τοὺς μυοῦσε ταυτόχρονα καὶ σὲ μία καινούργια, μὴ ἀριστοτελικὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητας. Ἐτσι, στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων, ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζε ἡ ιδιότητά του ὡς διδασκάλου φιλοσοφικῶν μαθημάτων σὲ ἀνώτερα σχολεῖα, συνέβαλε κι αὐτὸς ὅπωςδήποτε στὸ ξεπέραςμα ἀπὸ τὸ δοῦλο Γένος τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ κορυθαλικῆς βασικῆς μορφῆς καὶ στὴ βαθμιαία ἀντικατάστασή του ἀπὸ τὴν νεωτερικὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητας —μία θεώρηση ποὺ στὴ Δύση θὰ πρέπει ὄχι μόνο νὰ λειτούργησε ὡς τὸ ἀρχικὸ ἔναυσμα τῶν παντοειδῶν ἀναζητήσεων τῶν φιλοσόφων τῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑπῆρξε ὁ βαθύτερος λόγος ἀνακάλυψης τῶν ποικίλων «ἐφευρεμάτων» τους.

Ὡστόσο, ἄς μὴ νομισθεῖ ὅτι ὁ Ζερζούλης ἀποδεχόταν τὴν νεωτερικὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητας χωρὶς νὰ διατηρεῖ καὶ κάποιες ἐπιφυλάξεις. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ, ποὺ στὶς 8 Ἀπριλίου 1754 ἀπηύθυνε ἀπὸ τὴ Βενετία πρὸς τὸν Μπαλάνο Βασιλόπουλο (Γιάννινα τέλη 17ου αἰ. - Γιάννινα 1760) προκειμένου νὰ τὸν ἐνημερώσει γιὰ τὶς ἐπίμονες προσπάθειές του νὰ ἀποσπάσει κάποια θετικὴ κρίση ἀπὸ Ἴταλοὺς εἰδικοὺς γιὰ τὴ λύση ἑνὸς περίπλοκου μαθηματικοῦ προβλήματος¹⁰, τὴν ὁποία ὁ παλιὸς διδάσκαλός του καὶ γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα προϊστάμενός του στὴ γιαννιώτικη Σχολὴ τοῦ Γκιούνμα¹¹ νόμιζε πὼς εἶχε βρεῖ¹², ὁ Ζερζούλης ἦταν ἐνθουσιασμένος γιὰ ὅλα ὅσα

10. Πρβλ. ὅ.π., σ. 46 κ.έ. Τὸ πρόβλημα ἀναγράφεται στὸν τίτλο τῆς ὅλης Συλλογῆς. Γιὰ τὴν ιστορικοφιλοσοφικὴ ἀξία τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ζερζούλη πρβλ. Κώστα Θ. Πέτσιου, «Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Νικολάου Ζερζούλη πρὸς τὸν Μπαλάνο Βασιλόπουλο (1754)», *Δωδώνη* 29/Γ (2000), σσ. 101-117.

11. Ὁ Ζερζούλης πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Ἰταλία ἐργάστηκε ὡς ὑποδιδάσκαλος στὴ Σχολὴ τοῦ Γκιούνμα ἐπὶ δύο χρόνια (1748 - 1750). Πρβλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, ὅ.π., σ. 106, Χαριλάου Σ. Τζώγα, ὅ.π., Μιχάλη Γ. Τρίτου, ὅ.π., σ. 57 καὶ Λίνου Γ. Μπενάκη, ὅ.π., σ. 419.

12. Πρβλ. σχετικὰ τὴν εἰρωνικὴ παρατήρηση τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κοῦμα στὸ κεφάλαιο «Κατάστασις τῆς παιδείας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων» τοῦ 12ου τό-

συνέβαιναν στὴ Δύση στὰ χρόνια τῆς φοίτησής του στὰ «θαυμαστά σπουδαστήρια» καὶ στὰς «περιφήμους ἀκαδημίας» τῆς Βενετίας, τῆς Πάδοβας καὶ τῆς Βονωνίας¹³. "Οχι ὅμως καὶ γιὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν ἐκεῖ διδασκάλων κατηγορηματικὴ ἀπόρριψη τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἀκού-

μου τῶν Ἱστοριῶν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιστάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, Βιέννη, 1832, σ. 562: «Ὁ Εὐγένιος... ἀναίρεσε τὴν λύσιν (τοῦ προβλήματος, Ν.Κ.Ψ.) μὲ νεανικὴν φιλοτιμίαν σφοδρότερον τοῦ δέοντος.» Ἡ «ἀναίρεσις» τοῦ Βούλγαρη περιλαμβάνεται σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν «Πανοσιώτατον Σύγκειλλον τῆς Ἰωαννίνων Ἐκκλησίας καὶ σοφολογιώτατον Διδάσκαλον» Τρυφῶνα, ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν Ἀντιπελάργησι, ὅ.π., σσ. 54 - 74. Ὁ ἐκδότης τῆς Ἀντιπελάργησις Κοσμάς Μπαλάνος (Γιάννινα 1760 - Γιάννινα 1807) δὲν παρέλειψε βέβαια στὴν προλογικὴ ἐπιστολὴ του «Τοῖς Ἐντευζομένοις» νὰ σχολιάσει ἀρνητικὰ τὴν «ἀναίρεσιν» τοῦ Βούλγαρη (ὅ.π., σ. 3 κ.έ.). Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ζερζούλης δεχόταν ὡς σωστὴ τὴ λύσιν τοῦ Δηλίου προβλήματος. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς του παρατηρεῖ σχετικὰ (ὅ.π., σ. 46): «...καὶ ἂν ἐμθανέτε τὴν ἡμετέραν προθυμίαν, τὴν ζέσιν τὴν θερμότητα, καὶ τὸν ἀγῶνα ὃν κατὰ δύναμιν οὐκ ἐπαυσόμεθα ἐπιδεικνύμενοι ὑπὲρ τοῦ προβλήματος, ἠθέλητε συμπεράνη, ὅτι ἡμεῖς καὶ ἡμεν, καὶ ἐσμέν, καὶ ἐσόμεθα αὐτῆς.» Ἀνάλογα ἐκφράζεται καὶ στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς του (σ. 51): «Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἅς μὴ ὑποπτεύεται διὰ ἡμᾶς, διὰ τί οὔτε ἐπαυσάμεθα οὔτε παυσόμεθα, καὶ ὑπερασπιζόμενοι τὸ πρόβλημα καὶ ἀγωνιζόμενοι.» Ἐννοεῖται πῶς οἱ ξένοι Μαθηματικοὶ «ὄντες» κατὰ τὸν Ζερζούλη «προκατειλημμένοι ἀπὸ τὸ ἀδύνατον κἀντεῦθεν καὶ τοῦ μικροῦ ἐπιλαβέσθαι πειρώμενοι» (ὅ.π.)— κάθε ἄλλο παρὰ συμφωνοῦσαν μὲ τὴ λύσιν τοῦ Μπαλάνου. Πρβλ. Μιχ. Λάμπρου: «Μία προσπάθεια διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου τῆν εποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ το κείμενο τῆς Ἀντιπελάργησις» στὸ Ἀφιέρωμα στὰ 75 χρόνια ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς Ε..Ε. μὲ θέμα «Τὰ Μαθηματικὰ στὴν Τουρκοκρατία», Εὐκλείδης Γ, τόμος 11ος, τχ. 40 - 41, Ἀθήνα Μάϊος - Δεκέμβριος 1964, σσ. 41 - 66, ἰδιαίτερα σ. 46 κ.έ.

13. Πρβλ. Ἀντιπελάργησις, ὅ.π., σ. 49: «...αὐτοὶ δὲ ἀνθοῦσι μὲ θαυμαστά σπουδαστήρια, καὶ ἀκαδημίας περιφήμους, καὶ καθ' ἑκάστην καλλιεργοῦσι τὰ τε παλαιὰ καὶ νέα ἐν παντὶ γένει, καὶ εἶδει ἐπιστημῶν, ὄντες ἀφιερωμένοι ἕκαστος εἰς τὸ ἴδιον μόνον ἐπάγγελμα, καὶ ἔχοντες πᾶσαν ἄνεσιν τοῦ σπουδάσειν μὲ μεγάλας πληρωμάς...» Καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς ὅλης περιγραφῆς (ὅ.π.): «εἰς τοιοῦτον τρόπον αὐξάνουσιν αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ μαθήσεις αἱ τέχναι πᾶσαι, καὶ παντοῖου γένους, καὶ εἶδους.»

γεται σχεδόν σὰν ἔκφραση κρυφοῦ παραπόνου ἢ σχετικὴ μὲ τὴν ἀπόρριψη αὐτῆ περικοπῆ τῆς ἐπιστολῆς του, στὴν ὁποία, ἄς σημειωθεῖ, κορυφώνεται μία μακρὰ σειρά αἰτιάσεων του γιὰ τὴ συμπεριφορὰ γενικὰ τῶν Ἰταλῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν Ἰησουητῶν ἔναντι τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους, ὅπως δὲν παραλείπει νὰ ἐπισημάνει, ὄχι μόνο «μετροῦσι βεβυθισμένους εἰς μέγα βάθος ἀμαθείας», ἀλλὰ καὶ τοὺς μισοῦν τόσο πολὺ, ὥστε νὰ «δεικνύουσι τὸ μῖσος» τους «μὲ κάποιας ὀλίγας ἀφορμὰς ὅπου λαμβάνουσι διὰ νὰ ἐλέγξουν κανένα ὅπου παλαιότερον δὲν ἦτον ἢ καλῶς, ἢ ἀρκούντως ἐξηγημένον»¹⁴. Γράφει συγκεκριμένα: «Ἀπὸ τὴν Ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν συχναῖς φοραῖς λέγουσιν, ὁ θεὸς νὰ τοὺς φυλάξῃ νὰ μὴ πέσουν ἄλλην μίαν φορὰν εἰς τὸ σκότος τῆς, καὶ ἄλλα τοιαῦτα.»¹⁵

Λαμβάνοντας σοβαρὰ ὑπόψη μας τὸν ἔντονο συναισθηματισμό, ποῦ διαπερνᾷ ἀκόμη καὶ τὸ τελευταῖο παράθεμά μας καὶ ἔμμεσα πλὴν σαφῶς διαδηλώνεται περίτρανα στὴν καταληκτικῆριά του ἀποστροφή «καὶ ἄλλα τοιαῦτα», θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε –ὡς ἓνα βαθμὸ μάλιστα ἀνεπιφύλακτα– ὅτι ὁ Ζερζούλης, ποῦ σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Αἰνιᾶνος (Μαυρίλο Τυμφρηστοῦ 1788 - Ἀθήνα 1848) ἀρνήθηκε νὰ ὑποταχθεῖ στὶς «διατάξεις» τῆς Μαρουτσαίας Σχολῆς τῶν Ἰωαννίνων, στὴν ὁποία φοίτησε ἢ εἶχε τὴν πρόθεση νὰ φοιτήσῃ, λέ-

14. Πρβλ. ὅ.π. Ἐπισημαίνουμε τὸν ἀντιπαραθετικὸ χαρακτήρα τῆς ἀφήρησης τοῦ Ζερζούλη: «...ἐκεῖ ὅπου ἡμεθα ἡμεῖς οἱ Γραικοὶ ὑποβλεπόμενοι καὶ μισούμενοι, διὰ τὴ εἶμεθεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ρώμης, καὶ δὲν θέλουν νὰ ἀκούσουν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ νὰ ἴδουν μὲ καλὴν καρδίαν Γρακόν» (σ. 48) –«αὐτοὶ ἀνθοῦσι μὲ θαυμαστὰ σπουδαστήρια» κ.λ.π. (σ. 49). Τὸ πλῆρες παράθεμα στὴν προηγούμενη σημείωση.

15. Ὁ.π. Ἀμέσως ὅμως ἐπεξηγεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὶς λέξεις «συχναῖς φοραῖς»: «Εἶναι πάλιν καὶ τινες διακριτικοί, φιλαλήθεις, καὶ σοφοὶ ἀληθῶς, οἱ ὅποιοι τοὺς τε παλαιούς Ἑλληνας ἐκθειάζουσι, καὶ ἡμᾶς ἀγαπῶσι, καὶ τρόπον τινα μᾶς ἐλεοῦσι διὰ τὴν κατὰπτωσιν τοῦ γένους καὶ τῆς πάλαι σοφίας, μεμνημένοι τῶν Ἀθηναίων, καὶ πῶς εἰς τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ἔτρεχον πανταχόθεν διὰ νὰ λάβουν φῶς ἐν ταῖς ἐπιστήμασι, καὶ τώρα οἱ Ἑλληγες ὑπάγουν νὰ λάβουν ἀπ' αὐτούς.»

γοντας με ἀναμφίβολα περισσὴ δόση προπαίτειας «ὅτι ἀπέρχεται καὶ αὐτός, καὶ διδάσκεται ἐκεῖ ὅπου ἐδιδάχθη» καὶ ὁ τότε διευθυντὴς τῆς Εὐγένιος Βούλγαρης (Κέρκυρα 1716 - Μονὴ Ἀλεξάνδρου τοῦ Νέφσκη/Μόσχα 1806)¹⁶, δὲν κατόρθωσε τελικὰ νὰ ἀποκοπεῖ οὔτε σὲ θέματα τῆς ἐπιστήμης, πού διακόνησε, ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες τοῦ στὴ σχολικὴ πραγματικότητά, ὅπως αὐτὴ εἶχε διαμορφωθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν τέταρτη δεκαετία τοῦ 18οῦ αἰῶνα στὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ χῶρο. Ὁ ἔντονος συναισθηματισμὸς τοῦ ἀσφαλῶς δὲν μᾶς ἐκπλήσσει. Κι αὐτὸ γιατί, ὅπως εἶναι ἤδη ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια γνωστὸ, καὶ ἄλλοι Ἕλληνες σπουδαστὲς σὲ ἰταλικά Πανεπιστήμια τῆς ἴδιας ἐποχῆς φαίνεται πὼς ἐνίωσαν ἐπίσης τετρωμένη τὴν ἐθνικὴ φιλοτιμία τους ἐξαιτίας τῆς πλήρους ἀπόρριψης τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τοὺς ξένους διδασκάλους τους· μερικοὶ μάλιστα ἀπὸ αὐτοὺς ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ ἀναλάβουν καὶ τὴν υπεράσπιση τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ συντάσσοντας λόγους καὶ ἐκφωνώντας τους ἐνώπιον ὅλων τῶν ἀρχῶν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς πόλης, πού ζοῦσαν -λόγους, στοὺς ὁποίους προσπάθησαν νὰ καταδείξουν πότε τὴν ἀνάγκη μιᾶς σύζευξης τῆς νεωτερικῆς μὲ τὴν παραδοσιακὴ σκέψη καὶ πότε τὸ ἄδικον τῆς ὀλικῆς ἀπόρριψης μιᾶς ἀρχαίας φιλοσοφίας, στὴν ὁποία ἀνάγονται, ὅπως ὑπογραμμίζουν, οἱ ἀπαρχές βασικῶν θέσεων καὶ κατευθύνσεων τοῦ σύγχρονου τους προβληματισμοῦ¹⁷.

16. Πρβλ. Γεωργίου Αἰνιᾶνος, *Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως καὶ τινῶν ἄλλων μετατυπωθέντων, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Ράλλη, 1838, σ. 18.*

17. Πρβλ. τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ἀριστείδη Π. Σπεργέλλι, *Τὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας τὸν 17ο καὶ 18ο αἰ.,* ἐκδ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, Ἐπιστημονικαὶ διατριβαὶ ἀρ. 2, Ἀθήνα 1970, σ. 35 κ.έ. καὶ ἰδιαίτερα σσ. 68 - 70 καὶ 71 κ.έ. Οἱ τίτλοι τῶν λόγων αὐτῶν στίς σ. 201 (λόγος τοῦ Εὐσταθίου Νομικοῦ, 1729), 206 (λόγος τοῦ Νικολάου Στρατηγοῦ, 1732), 207 (λόγος τοῦ Δημητρίου Μεραδάρη, 1735) καὶ 212 (λόγος τοῦ Νικολάου Κατσαῆτι, 1741).

Ὁ συναισθηματισμὸς τοῦ Ζερζούλη, βέβαια, δὲν ξέσπασε, ὅσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, στὴ συγγραφή καὶ ἐκφώνηση λόγων σὲ μία ἀπὸ τὶς τρεῖς ἰταλικὲς πόλεις, στὶς ὁποῖες συμπλήρωσε τὶς σπουδές του, ποὺ εἶχε ἀρχίσει σὲ σχολεῖα τοῦ Μετσόβου καὶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἄλλωστε, θὰ τοῦ ἦταν ἰδιαίτερα δύσκολο νὰ ἀναλάβει τὴν υπεράσπιση τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ, ἀφοῦ, ὅπως ἀποκάλυψε ὁ Λίνος Γ. Μπενάκης στὴν πρωτοποριακὴ γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση καὶ υπεράσπιση τοῦ Φιλοσόφου» ἐργασία του¹⁸, ἀρκετὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Ἰταλία εἶχε ὀλοκληρώσει νικηφόρα, θὰ λέγαμε, τὴν πολυετῆ ἐπιστολιμαία διαμάχη του μὲ τὸν «διδάσκαλο τῶν γραμματικῶν» καὶ «τῶν ἀριστοτελικοσχολαστικῶν μαθημάτων» στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία τῆς Κωνσταντινούπολης Δωρόθεο Λέσβιο (Μυτιλήνη τέλη 17ου αἰ. – Κωνσταντινούπολη πρ. 1770)¹⁹ γιὰ τὸ ὅτι «τὸ πῦρ οὐκ ἔστιν ἀπλῶς κοῦφον, ἀλλ' ἔχει τὸ ἀνάλογον τῇ οἰκείᾳ ὕλῃ βάρους»²⁰. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἤδη δημοσιευμένα λιγοστὰ καὶ σχετικὰ σύντομα ἀποσπάσματα τῆς «γενναίας» ἀπάντησης τοῦ Ζερζούλη²¹

18 Ὁ τίτλος τῆς στὴ σημ. ἀρ. 3.

19. Πρβλ. Λίνου Γ. Μπενάκη, ὅ.π., σσ. 416 - 454.

20. Πρβλ. ὅ.π., σ. 431 κ.έ. Τὸ παράθεμα ἀπὸ τὶς σ. 417 καὶ 432. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀποσπάσματα τῆς «γενναίας ἀπαντήσεως» τοῦ Ζερζούλη πρωτοδημοσίευσε ἡ Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη (ὅ.π., σσ. 127 - 130). Γιὰ τὴ σημασία τῆς ὅλης διαμάχης –ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ Λίνου Γ. Μπενάκη– πρβλ. Λεωνίδα Κ. Μπαρτζελιώτη, *Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη - Ἡ ἀντιπαράθεση φυσικῆς φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῆς ἐπιστήμης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς «αἰχμαλωσίας»*, Ἀθήνα 1992², σ. 84 κ.έ., καὶ Δημήτρη Κρίτσα, «Ἡ συνάφεια τῆς Νευτώνειας καὶ τῆς Ἀριστοτελικῆς Φυσικῆς στοὺς Εὐγένιο Βούλγαρη, Νικόλαο Ζερζούλη καὶ Νικηφόρο Θεοτόκη» στὰ πρακτικὰ τοῦ διεθνoῦς ἐπιστημονικοῦ συμποσίου (Ἀθήνα 17 - 18 Δεκεμβρίου 1993) μὲ θέμα *Ἡ Νευτώνεια Φυσικὴ καὶ ἡ διάδοσή της στὸν εὐρύτερο βαλκανικὸ χῶρο*, ἐπιμ. Γιώργου Ν. Βλαχάκη, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1996, σσ. 197 - 216, ἰδιαίτερα σσ. 205 - 208.

21. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἐπιθέτου «γενναῖος» στοὺς τίτλους τῶν ἐπιστολῶν, ποὺ ἀντηλλάγησαν, εἶναι ἀσφαλῶς ἐνδεικτικὴ τῆς ἐντασης τῆς ὅλης διαμάχης «γενναία ἀπάντησις» (Ζερζούλης), «γενναϊστάτη... ἀπάντησις» (Δωρόθεος). Πρβλ. Λίνου Γ. Μπενάκη, ὅ.π., σ. 417.

στην πρώτη ἐπιστολή τοῦ Δωροθέου, ὁ Μετσοβίτης λόγιος εἶχε πλήρη ἐπίγνωση ὄχι μόνο τῶν ὑψηλῶν ἱκανοτήτων του στην ἐρμηνεία ἐπιμέρους διδασκαλιῶν τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας²², ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπόλυτης ἀνάγκης μιᾶς ὑπέρβασῆς της πρὸς ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ βοηθήσει τὸ δοῦλο Γένος νὰ ξεπεράσει τὰ ὅποια ἀδιέξοδά του στὸ ἐπίπεδο τοῦ φιλοσοφικοῦ γίγνεσθαι. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ δὲν ἀρκεῖται στὸν ἔλεγχο τῶν παρανοήσεων καὶ τῶν παρερμηνειῶν Ἀριστοτελικῶν χωρίων ἀπὸ τὸν Δωροθέο, ποὺ φέρεται νὰ ἀγνοεῖ παντελῶς ὅτι «κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην... τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα...»²³ καὶ ὡς ἐκ τούτου «γνώσιν μὲν τῆς βαρύτητος αἰσθητικῆν... ἔχει, γινῶσιν δὲ φιλοσοφικῆν ταύτης οὐκ ἔχει»²⁴, ἀλλὰ προβαίνει καὶ σὲ μία δριμύτατη κριτικὴ τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει Περιπατητικῶν τῆς ἐποχῆς του, οἱ ὅποιοι «περὶ λεξίδια καὶ μόρια διαλέκτου καὶ τὴν τούτων τεχνολογίαν αἰεὶ ἀσχολούμενοι»²⁵ λησμόνησαν τελικὰ ὅτι «οὐκ Ἀριστοτέλους ἢ ἄλλου ῥήματα ἐν τῷ φιλοσοφεῖν, ἀλλ' ἀλήθειαν καὶ φύσιν ὄντων θηρᾶσθαι, ἐξερευνᾶν καὶ ἐξιχνιάζειν ὀφείλομεν»²⁶. Ἡ κριτικὴ του μάλιστα φτάνει καὶ ὡς τὴν ἀπερίφραστη ἀμφισβήτηση τῆς αὐθεντίας τοῦ ἀρχαίου πάτρωνά τους. Γι' αὐτὸ καὶ συμπληρώνει τὴν ὅλη ἐπιχειρηματολογία του μὲ τὴν συμπερασματικὴ παρατήρηση: «Διὸ οὐ μαντικός ἐστι τρίπους παρ' ἡμῖν Ἀριστοτέλης... καὶ ἀναμάρτητος, οὐδ' ἐξ ἀποκαλύψεως οὐράνια καὶ θεόπνευστα τὰ ἐκείνου καθέστηκε ῥήματα.»²⁷

22. Πρβλ. ὁ.π., σ. 435 κ.έ.: «Κἀγὼ γὰρ τοῖς ἐκείνου ἐνησχόλημαι λίαν καὶ τὴν ἐκείνου καὶ ἐδιδάχθην καὶ ἐδίδαξα φιλοσοφίαν... καὶ μάλιστα μαθηματικῶν ὧν ἐγκρατής... Διὸ καὶ γε τὰ Ἀριστοτελικά κατ' οὐδένα τρόπον ἀνέχομαι ἤττον σου, ἵνα μὴ καὶ κρεῖττον ἔχειν καὶ τελειότερον καὶ προέχειν σου εἴπω, ἅτε δὴ καὶ τῶν τριῶν Περὶ ψυχῆς ἐκείνου βιβλίων καὶ τῆς Μεταφυσικῆς τὴν θεωρίαν λαβῶν.»

23. Πρβλ. ὁ.π., σ. 436.

24. Ὁ.π. σ. 437.

25. Πρβλ. ὁ.π., σ. 438 κ.έ.

26. Πρβλ. ὁ.π., σ. 441.

27. Ὁ.π.

Ἡ τόσο ξεκάθαρη ἀμφισβήτηση τῆς αὐθεντίας τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὸν Ζερζούλη διαφέρει σὲ ἓνα πολὺ καίριο σημεῖο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν πολυσυζητημένη προγενέστερή της ἀμφισβήτηση στὰ «Φιλοθέου πάρεργα» τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου (Κωνσταντινούπολη 1680 - Βουκουρέστι 1730): Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ Φιλοσόφου ἀπὸ τὸν γνωστὸ ἡγεμόνα τῆς Μολδοβλαχίας προβάλλει κατὰ κάποιον τρόπο ὡς ἀπλή συνέπεια τοῦ θαυμασμοῦ του γιὰ τοὺς «εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῆς φύσεως χωρήσαντας, ἐξαισίαις τε ἐπιστασίαις ἀνευρόντας ἐν παντοίας παιδείας ἰδέα μύρια ὅσα ἀληθῆ οὐδὲν ἦπτον, ἢ κενά» Νεωτέρους²⁸. Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ Ζερζούλη, ἀντίθετα, εἰσείδεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν ἔγνοια του γιὰ τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ὀφειλὴ κάθε φιλοσοφοῦντος νὰ θηρεύσει, νὰ ἐξερευνήσει καὶ νὰ ἐξιγνιάσει τὴν «ἀλήθειαν καὶ φύσιν» τῶν ὄντων.

Ἄν ὁ λόγος τοῦ Μαυροκορδάτου ἀποτελεῖ μία πρώτη γενικὴ ὑπόδειξη τῆς ἀκολουθητέας γραμμῆς περὶ τὰ φιλοσοφικὰ πράγματα στὸν εὐρύτερο ἐλληνικὸ χῶρο²⁹, ὁ λόγος τοῦ Ζερζούλη, ποὺ καταγράφει τὴν

28. Πρβλ. Νικολάου Μαυροκορδάτου, *Φιλοθέου πάρεργα*. Νῦν πρῶτον τυπωθέντα. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. Παρὰ τῷ Φράντζ Ἀντωνίῳ Σχραίμβλ. 1800. Σελ. 54. Στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Jacques Bouchard (: *Φιλοθέου πάρεργα – Les loisirs de Philothée, Text établi, traduit et commenté*, Ἀθήνα – Montréal 1989), σ. 120/121. Τὸ πλήρες παράθεμα, τὸ δεύτερο μέρος τοῦ ὁποῦ συμπεριέλαβε καὶ ὁ Ζερζούλης στὴν «γενναία» ἀπάντησή του, ἔχει ὡς ἐξῆς: «Θαυμάζω καὶ δι' ἐπαίνων ἄγειν οὐ παύομαι τοὺς νεωτέρους εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῆς φύσεως χωρήσαντας, ἐξαισίαις τε ἐπιστασίαις ἀνευρόντας ἐν παντοίας παιδείας ἰδέα μύρια ὅσα ἀληθῆ οὐδὲν ἦπτον ἢ καινά, ὥστε πολλάκις ἐπεισὶ μοι λέγειν, εἴγε ἀναβιῶναι ἐξὸν εἶη τῷ σοφῷ Ἀριστοτέλει, ἐν τε τοῖς φυσικοῖς ἐν τε τοῖς περὶ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς χαρακτῆρας ὁμολογήσαντα ἑαυτὸν ἀντικρυς ἠττάσθαι ἄσμενον ἂν μαθητὴν γενέσθαι τηλικούτων ἀνδρῶν.»

29. Τῆ γενικὴ αὐτὴ ὑπόδειξη θὰ πρέπει νὰ τὴν θεωρήσουμε ὡς ἓνα βασικὸ σταθμὸ τῆς πορείας τοῦ Γένους ἀπὸ τὰ ἀριστοτελικὰ σχήματα σκέψης στὴν κορυφαία τους ἐκδοσὴ πρὸς τὴν ἀναγνώριση κατ' ἀρχὴν τῆς ἀνωτερότητας καὶ στὴ συνέχεια τῆς ἀναγκαιότητος ἀποδοχῆς τῆς νεωτερικῆς σκέψης. Τοῦ σταθμοῦ αὐτοῦ προηγήθησαν ἄλλοι σταθμοί: Ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς φυ-

ἀκόμη καὶ σήμερα ἀπολύτως ἰσχύουσα ἀρχὴ τοῦ φιλοσοφεῖν, φαίνεται νὰ κινεῖται στὴ γραμμὴ πλεύσης δύο διδασκάλων φιλοσοφικῶν μαθημάτων, ποὺ μὲ τὴν ὄλη παρουσία τους καὶ δραστηριότητά τους συνέβαλαν τὰ μέγιστα στὴν ἔξοδο τοῦ Γένους ἀπὸ τὰ Ἀριστοτελικά σχήματα σκέψης κάθε μορφῆς: Τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη (Ἀνθρακίτης Ζαγορίου 1660 - Γιάννινα πρὶν ἀπὸ τὸ 1749) καὶ τοῦ «κλεινοῦ Εὐγενίου», ὅπως τιμητικὰ συνήθιζαν νὰ ὀνομάζουν παλαιότερα τὸν Βούλγαρη³⁰. Ἀκριβέστερα: Ἡ προβολὴ τοῦ φιλοσοφεῖν ὡς ὀφειλῆς ὅσων τὸ ἀσκοῦν νὰ θηρεύουν, νὰ ἐξερευνοῦν καὶ νὰ ἐξιχνιάζουν τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ φύση τῶν ὄντων πέρα ἀπὸ τὰ «ῥήματα» ὁποιασδήποτε αὐθεντίας - ἀκόμη καὶ αὐτῆς τοῦ Ἀριστοτέλη - ἐμφανίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ συμπληρώνει τὴ σκέψη τοῦ Ἀνθρακίτη, ποὺ πρότεινε στοὺς ἄρχοντες τῶν Ἰωαννίνων νὰ διαμηνύσουν στὴν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πῶς δὲν τοὺς «μέλει... ὅ,τι φιλοσοφίαν κι' ἂν μελετᾶ») ὁ διδάσκαλος τῶν σχολείων τους, «ἢ τὴν τοῦ Πλάτωνος ἢ Ἀριστοτέ-

σιολογίας στὴ Σχολὴ Μανολάκη τοῦ Καστοριανοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Νικολάου Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο τὸν ἐξ ἀπορρήτων (Κωνσταντινούπολη 1641 - Κωνσταντινούπολη 1709) στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα (πρβλ. Δημήτρη Γ. Ἀποστολόπουλου, «Γιὰ τὴν προϊστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ - Στοιχεῖα Φυσιολογίας τὸν 17ο αἰῶνα στὴν Κωνσταντινούπολη», Ὁ ἔρανιστής 11/1974, Ἀθήνα 1980, σσ. 296 - 310), ἢ διδασκαλία βασικῶν ἀρχῶν τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας καὶ μέρους τῆς Λογικῆς τοῦ Port Royal στὴ Σχολὴ Τυρνάβου ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Παπαβασιλόπουλο ἐπίσης στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα (πρβλ. Κώστα Θ. Πέτσιου, «Ἀνθρωπολογία καὶ γνωσιοθεωρία στὶς ἀπαρχές τοῦ 18ου αἰῶνος: Descartes καὶ νεοελληνικὴ σκέψη», Ὁ ἔρανιστής 22/1999, σ. 51 κ.έ.) καὶ, τέλος, ἡ διδασκαλία μαθημάτων ἔξω ἀπὸ τὴν «ἀρχαίαν παράδοσιν... τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας» ἀπὸ τὸν Ἀνθρακίτη στὴ Σχολὴ Κυρίτζη τῆς Καστοριᾶς ἀπὸ τὸ 1710 καὶ ἐξῆς (τὸ παράθεμα ἀπὸ τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφασι τῆς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὸν Αὐγούστο τοῦ 1723. Πρβλ. Νίκου Κ. Ψημμένου, ὅ.π., τόμος Β': Ἡ ἐπικράτησι τῆς νεωτερικῆς φιλοσοφίας - Μετακορυδαλικὴ περίοδος, ἐκδ. «Γνώσις», Ἀθήνα 1989, σ. 441).

30. Πρβλ., γιὰ παράδειγμα, Γεωργίου Ἰ. Ζαβίρα, ὅ.π., σ. 34, 209, 232, 290, 312, 316, 371, 384, 461 κ.λ.π.

λους, ἢ παλαιάν ἢ νέαν φιλοσοφίαν»³¹, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ συνοψίζει κατὰ τὸν πλέον ἐπιγραμματικὸ τρόπο τοὺς δύο ὀρισμοὺς τοῦ Βούλγαρη, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους «οὐκ οὐκ... Περιπατητικὸς ἡμῖν ἐπιγραφῆσεται ὁ τῆς ἀληθείας θηράτωρ, οὔτε Πλατωνικὸς, οὔδ' ἄλλο ὄνομα τοιοῦτον, οὔτε παλαιὸν ἑαυτῶ, προσεγκομβώσεται, οὔτε νεώτερον»³², ἐνῶ «ὁ καθ' ἡμᾶς φιλόσοφος, Ἰχνευτὴς ἔσται τῆς ἀληθείας ἀκριβής, κριτὴς τε λόγου παντὸς ἀδέκαστος, καὶ δικαιτητὴς πάσης ἐννοίας ἀπαράκρουστος»³³.

Ἡ γραμμὴ πλεύσης, στὴν ὁποία φαίνεται νὰ κινεῖται καὶ ὁ Ζερζούλης, ἔχει ἀναμφίβολα ὡς ἀφετηρία τῆς τῆ σκέψης τοῦ Ἀνθρακίτη τὴν ἀμεση συνέχειά της δὲν θὰ πρέπει, ὅμως, νὰ ἀναζητήσουμε ὅπως ἂν ἴσχυε στοὺς ὀρισμοὺς τοῦ Βούλγαρη. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ λόγος τοῦ Ζερζούλη γιὰ τὴν ὀφειλὴ τῶν φιλοσόφων προέρχεται ἀπὸ τὴν «γενναία» ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Δωρόθεο, ἀνάγεται δηλαδὴ στὰ χρόνια τῆς ἐντονης διαμάχης τους «περὶ τοῦ κούφου τοῦ πυρὸς» (1740 - 1748)³⁴ -στὰ χρόνια, ἐπιβάλλεται νὰ προσθέσουμε, κατὰ τὰ ὁποῖα ἀνέτειλε στὰ Γιάννινα τὸ ἄστρο τοῦ Βούλγαρη ὡς δεινοῦ θεολόγου καὶ δεινότερου φιλοσόφου³⁵. Ὅσο οἱ μαρτυρίες, ποὺ διαθέτουμε, δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διακριβώσουμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιό-

31. Πρβλ. Ἄλκη Ἀγγέλου, «Ἡ δίκη τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη (ὅπως τὴν ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος)», στὸν τόμο Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἑπειρον εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη, Ἀθήνα 1955, σ. 173 καὶ Νίκου Κ. Ψημμένου, ὅ.π., σ. 449.

32. Πρβλ. Εὐγενίου Βούλγαρη, *Ἡ λογικὴ ἐκ παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων συνεραισθεῖσα... Ἦς Προτέτακται Ἀφήγησις προεισοδιώδης Περὶ Ἀρχῆς καὶ Προόδου τῆς κατὰ τὴν Φιλοσοφίαν Ἐνστάσεως, Καὶ Προδιατριβαὶ τέτταρες εἰσαγωγικαὶ Εἰς ἅπασαν ἐν γένει τὴν Φιλοσοφίαν Προτελεστικά... Ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόπφ. Ἔτει 1766, σ. 57 κ.έ.*

33. Ὁ.π., σ. 58.

34. Πρβλ. Λίνου Γ. Μπενάκη, ὅ.π., σ. 327 κ.έ.

35. Πρβλ. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, ὅ.π., σ. 560 (γιὰ τὴν «ἐγκαθίδρυση» τοῦ Βούλγαρη στὴ Μαρουτσαία Σχολή (περὶ τὸ 1742 ἔτος), τὸ ἀντικείμενο τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων του καὶ τὴν ἀντιπαράθεσή του πρὸς τοὺς «ὀπαδαῖς τοῦ Βαλάνου»). Πρβλ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου, *Σύνταγμα φιλοσοφίας, τόμος πρῶτος Πε-*

τητα τῆς σχέσῃ τοῦ ἑνὸς μὲ τὸν ἄλλο κατὰ τὴν διάρκειά τῆς διαμάχης αὐτῆς³⁶, κάθε εἰκασία γιὰ τὴν ἄμεση συνέχεια τῆς πλεύσης, ποὺ πρωτοχάραξε ὁ Ἀνθρακίτης³⁷, παραμένει ἀπλὸς ἰσχυρισμός. Μποροῦμε, μὲ ἄλλα λόγια, νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὁ Ζερζούλης ἐπαναλαμβάνει συνοψίζοντάς τους ἐπιγραμματικὰ τοὺς ὀρισμούς τοῦ Βούλγαρη, τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατόν νὰ γνῶρισε ἀπὸ τὶς χειρόγραφες σημειώσεις τῶν φιλοσοφικῶν παραδόσεων στὴ Μαρουτσαία Σχολή, ποὺ κυκλοφοροῦσαν εὐρέως μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς³⁸. Μποροῦμε ἐπίσης νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὁ Ζερζούλης κατέληξε στὴ διατύπωση τοῦ λόγου του περὶ ὀφειλῆς τῶν φιλοσόφων χωρὶς νὰ γνωρίζει τοὺς συγκεκριμένους ὀρισμούς,

ριέχων Ἐμπειρικὴν Ψυχολογίαν καὶ Κρηπίδα τῆς Φιλοσοφίας, Βιέννη 1818, σ. ἡ κ.ε. (γιὰ ὅ,τι «ἐκατόρθωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Εὐγένιος»). Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Βούλγαρη στὸν ἐλληνικὸ 18ο αἰῶνα πρὸβλ. Γιώργου Μύαρη, *Ιχνηλάτησι τῆς παρουσίας τοῦ Ευγενίου Βούλγαρη στὴν κίνησι ἰδεῶν κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Πόρφυρας, τχ. 71 - 72, Κέρκυρα Ὀκτώβριος 1994 - Μάρτιος 1995, σσ. 84 - 94.

36. Δηλαδή ἀπὸ τὸ 1740 ὠς τὸ 1748.

37. Ἀποδίδουμε τὴν «πρωτοχάραξη» στὸν Ἀνθρακίτη καὶ ὄχι στὸν Μαυροκορδάτο, γιὰτὶ ὁ πρῶτος ἦρθε σὲ ἀνοιχτὴ σύγκρουση πρὸς τοὺς προστάτες τῶν Περιπατητικῶν καὶ μάλιστα γιὰ ζητήματα τῆς σχολικῆς πράξης. Ὁ λόγος τοῦ Μαυροκορδάτου ἀποτελεῖ μία διαπίστωση θεωρητικοῦ τελικὰ χαρακτήρα, ἀπὸ τὴν ὁποία λείπει παντελῶς τὸ στοιχεῖο τῆς ἀντιπαράθεσης πρὸς τοὺς σύγχρονους τοῦ Ἑλληνες διδασκάλους ἀριστοτελικοσχολαστικῶν μαθημάτων. Γιὰ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ πρὸβλ. γενικὰ Νίκου Κ. Ψημμένου, «Τὸ στοιχεῖο τῆς ἀντιπαράθεσης ὡς κύριο γνώρισμα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ» στὰ πρακτικὰ τοῦ πανελληνίου συνεδρίου *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς* (ἀπόπειρα μίας νέας ερευνητικῆς συγκομιδῆς), ἔκδ. ΙΝ.Β.Α., Κοζάνη 1999, σσ. 425-437.

38. Πρὸβλ. Ευγενίου Βούλγαρη, ὅ.π., σ. 6 τῆς χωρὶς σελιδαρίθμηση προλογικῆς ἐπιστολῆς «Τῶ ἀναγινώσκοντι»: «Συνεγέγραπτο γὰρ μόνοις τοῖς ἡμῶν ἀπὸ στόματος φιλοσοφούντων ἀκρωμένους, οἷα τινὰ ἀποσημειώματα· ἵνα ὧν διὰ ζώσης ἀκούσειαν τῆς φωνῆς αὐτοῖς ἀναπτυσσομένων, τούτων ἀνάγραπτα φέροντες τὰ ἴχνη ἐν τοῖς αὐτῶν σχεδάρσις, ἅματε τῶν ἀκροαμάτων ἔχοιεν αὐτὰ ἀπομνημονεύματα, καὶ τῆς καθ' ἑαυτοὺς μελέτης καὶ θεωρίας, ὡς οὕτω φάναι, ἐναύσματα.»

ἀφοῦ ζώντας τὸ ἐπίμαχο χρονικὸ διάστημα στὰ Τρίκαλα, στὴ Σχολὴ τῶν ὁποίων δίδασκε καὶ φιλοσοφικὰ μαθήματα³⁹, ἴσως νὰ μὴν εἶχε ἀκριβὴ πληροφορήση τῶν ὅσων συνέβαιναν στὰ Γιάννινα καὶ μάλιστα στὴ Μαρουτσαία Σχολή, στὸν διευθυντὴ τῆς ὁποίας «οἱ ὄπαδοί» τοῦ ἀγαπημένου του διδασκάλου «Βαλάνου, εἴτε ἀπὸ ἀληθινὸν ζῆλον εἴτε ἀπὸ ζηλοφθονίαν κινούμενοι» εἶχαν κηρύξει τὸν πόλεμο⁴⁰.

“Ὅσο ἐνδιαφέρουσα κι ἂν εἶναι ἀπὸ φιλολογικὴ σκοπιὰ ἡ ἀναζήτησις ἐξαρτήσεων τῆς σκέψης ἑνὸς φιλοσόφου ἀπὸ τῆ σκέψη κάποιου ἄλλου προγενέστερου τοῦ ἢ καὶ σύγχρονου τοῦ φιλοσόφου –μια ἀναζήτησις ποὺ ἐκ προοιμίου παραβλέπει τὴ δυνατότητα νὰ ἀρθρώνουν παρόμοιο λόγο καὶ δὴ αὐτόνομο φιλοσοφικὸ λόγο περισσότεροι τοῦ ἑνὸς διάκονοι τῆς «Δέσποινας τῶν ἐπιστημῶν» ἀκόμη καὶ ὅταν ὅλοι τους ἀνταποκρινόμενοι σὲ κοινὰ αἰτήματα ἐπιχειροῦν νὰ «ἐπιλύσουν» ἀπτά προβλήματα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἱστορικῆς συγκυρίας ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ –τόσο ἀλυσιτελῆς ἀποβαίνει γιὰ τὸν ἱστορικὸ τῆς φιλοσοφίας: Γι’ αὐτὸν δὲν προέχει ἡ διακρίβωσις ἐξαρτήσεων, συναρτήσεων ἢ καὶ συγγενειῶν μεταξὺ βασικῶν κατευθύνσεων, κεντρικῶν ἀρχῶν ἢ καὶ ἐπιμέρους διδασκαλιῶν φιλοσόφων, ποὺ ἀρθρώνουν τὸν ὅποιο λόγο τους στὴν ἐπιθυμία τους νὰ ἐρμηνεύσουν καὶ ἔτσι νὰ ἀποτυπώσουν σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο τὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς τους· προέχει ἡ διακρίβωσις τῆς ἔκτασις καὶ προπάντων τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ὅποιο δάνειο ἀπὸ ὁποιαδήποτε πηγὴ γονιμοποίησε –στὸ βαθμὸ ποὺ γονιμοποίησε– τὴ σκέψη ἑνὸς φιλοσόφου, ὁ ὁποῖος στὴν ἐπιθυμία του νὰ «ἐπιλύσει» τὰ προβλήματα ποὺ ἡ συγκαιρινὴ του ἱστορικὴ πραγματικότητα θέτει, προσέτρεξε στὴν ἐντυπὴ ἢ καὶ

39. Στὴ Σχολὴ Τρικάλων ὁ Ζερζούλης δίδαξε ἀπὸ τὸ 1736 ὡς τὸ 1848. Πρβλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιγάλη, ὅ.π., σ. 105 κ.έ· Χαριλάου Σ. Τζώγα, ὅ.π., σ. 131· Μιχάλη Γ. Τρίτου, ὅ.π., σ. 57· Λίνου Γ. Μπενάκη, ὅ.π., σ. 419.

40. Πρβλ. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, ὅ.π., ὅπου προστίθεται καὶ ἡ παρατήρησις: «Μ’ ὄλον ὅτι πρὸς ἀπόδειξιν τῆς Θεοσεβείας του συνέγραφε καὶ παρέδιδε (ὁ Βούλγαρος, Ν.Κ.Ψ.) καὶ σχολαστικὴν θεολογίαν ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ ἄλλοῦ τὴν ἡσυχίαν του.»